

Attiska: från lokaldialekt till världsspråk

av Jerker Blomqvist

Ur attisk mun

På museet i Suweida, en stad med ca 90 000 invånare i sydöstra Syrien, 130 kilometer från Damaskus, finns utställd en inskriftstavla, daterad till decennierna runt 200 e.Kr. Den har påträffats i Shaqqah, en mindre stad i samma region. Texten på tavlan är ett gravepigram på grekiska:¹

Πρόκλον, κυδέεντα σοφιστὴν Ἑλλάδι πάση,
 κείθι λιπόντα βίου δέξατο σῆμα τόδε.
ὦς ἄρα μόρσιμον ἦεν ἐνὶ κλειναῖσιν Ἀθήναις
 θυμὸν ἀποπτῆναι Ἀττικοῦ ἐκ στόματος.

I svensk prosaöversättning:

Proklos, sofisten, berömd i hela Hellas, avled där men slöts i denna grav. Således var det ödesbestämt: i det frejdade Athen skulle hans ande sväva ut ur hans attiska mun.

Både Suweida och Shaqqah är städer med en lång historia. Under romersk tid var de två av imperiets utposter i denna del av världen, vid gränsen mot områden som behärskades av nabatéer och araber. Deras antika namn var Dionysias (eller Soada) respektive Colonia Saccaea (senare Maximianopolis). Den döde Proklos är troligen identisk med en Julius Proklos som för medborgerliga förtjänster och mer än medelmåttig vältalighet hedrades med en staty rest av hemstaden; statyns sockel med dess inskrift har påträffats i Suweida. I gravepigrammet presenteras han som en sofist, ryktbar även i det avlägsna Grekland. Där har han dött, men hans stoft har förts hem

1. Om Suweida och dess inskrifter se Jean-Marie Dentzer & Jacqueline Dentzer-Feydy, *Le djebel al'Arab. Histoire et patrimoine au Musée de Suweida*. Catalogue établi avec H. Hatoum, Paris 1991 (Guides archéologiques de l'Institut français d'archéologie du Proche-Orient 1), Reinhold Merkelbach & Josef Stauber, *Steinepigramme aus dem griechischen Osten. Band 4. Die Südküste Kleinasien, Syrien und Palestina*, München & Leipzig 2002, s. 395 (nr 22/21/02), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, s.v. Dionysias.

till sitt sista vilorum i en grav i hemstaden. Epigramförfattaren finner det passande att det var i Athen som Proklos gav upp andan, eftersom denne sofist från imperiets syriska gränstrakter faktiskt hade en "attisk mun". Med denna originella fras utpekades den döde Proklos som en vältalare och som en bildad man, en som behärskade den speciella form av grekiska som utgjordes av Athens dialekt, attiskan.

Det är svårt att tänka sig att man i minnesord eller nekrologer över en nutida svensk som avlidit i utlandet skulle kunna säga något liknande, dvs. att det var passande att han skulle dö på just den platsen eftersom han behärskade den lokala dialekten så väl. Varken Oxfordengelska eller parisisk franska, om än aldrig så perfekt behärskad, skulle kunna ge anledning till en sådan reflektion. Inget av de moderna språken idag har en sådan status som den attiska varieteten av grekiska hade uppnått i den antika världen. Grekiska var ett prestigepräk, men det dög inte med vilken form av grekiska som helst: det måste vara attiska.

Proklos efterlevande släktingar, som hade beställt gravepigrammet från en av de lokala tillfällesdiktarna, var nog helt införstådda med tankegången i diktens slutrader. I de antika texterna finns åtskilliga uttryck för den enastående respekt som den atheniska dialekten åtnjöt. Förhållandet kan illustreras med ett exempel hämtat från en annan tid och ur en helt annorlunda miljö än den där Proklos levde: Romaren Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus var rådgivare åt Theoderik den store, kung över ostrogoterna 471–526. När kungen dog, var ingen av hans söner längre i livet, och regentskapet gick över till hans dotter Amalasintha. Hon var änka och hade en tioårig son, som var tilltänkt som kung när han nådde vuxen ålder. Situationen var något prekär, för det saknades inte andra pretendenten på tronen, och det var nödvändigt att arrangemanget med Amalasintha som regent och förmyndare för sonen blev accepterat av alla folkgrupper i riket, goter, romare och andra. Cassiodorus bidrog till detta genom att år 533 skriva ett brev till senaten i Rom där han sökte vinna senatorernas stöd för Amalasintha och hennes son. Han skildrade utförligt hennes förtjänster och betonade särskilt att hon till skillnad från de flesta av sina landsmän inte var främmande för den grekisk-romerska bildningstraditionen. Han skrev bl.a.:²

2. Cassiodorus, *Variae* 11.1.6. Jfr Andreas Goltz, "Gelehrte Barbaren? Antike Bildung und germanische Oberschicht in der Spätantike", i: Andreas Goltz (utg.), *Gelehrte in der Antike. Alexander Demant zum 65. Geburtstag*, Wien 2002, s. 297–311.

Att se henne inger vördnad, att höra henne tala förundran. Finns det ett språk där hon inte visar sig bland de mest bevärande? I glansfull attisk talekonst är hon kunnig, i ståtlig romersk vältalighet briljerar hon, i modersmålets fulla bruk är hon lysande. Hon överträffar alla på deras egna fält och är i allt lika beundransvärd. Att väl behärska det egna språket kräver begåvning. Hur högt skall man då inte värdera denna grad av skicklighet som obesvärat förmår utöva alla arter av vältalighet?

Cassiodorus poäng är att prinsessan Amalasantha är exceptionellt språkkunnig; hon behärskar till fulländning alla tre de huvudspråk som används på det ostrogotiska rikets territorium, gotiska, latin och grekiska. När det gäller grekiskan, finner han det viktigt att framhålla att det är just den attiska varieteten av språket som hon briljerar med; det var för de romerska senatorerna kriteriet på verklig bildning inom detta område. Några liknande preciseringar är inte motiverade för latinets och gotiskans vidkommande.

Kuskars och sofisternas gemensamma språk

Om hur man under den andra sofistens glansperiod³ såg på det attiska språket finns ett retoriskt välformulerat vittnesbörd från mitten av andra århundradet. Till en av de panatheneiska festivalerna vid den tiden, troligen 155 e.Kr., hade athenarna engagerat den ryktbare sofisten Aelius Aristeides från Smyrna för att hålla det stora festtalet. Hans tal följer delvis det mönster för lovtal till Athens ära som vi känner till från andra representanter för genren. Bland de talrika anledningar som han funnit att prisa Athen och athenarnas bedrifter var också deras språk. Attiskan har blivit ett språk för hela världen, säger han, för alla samhällsklasser och för alla folkslag; att inte kunna tala attiska är som att inte kunna simma för den skeppsbrutne:

3. Under denna tid, dvs. i stort sett 100-talet e.Kr., fungerar "sofist" som en hederstitel för de mest framstående bland talarna och talekonstlärarna. Jfr Jerker Blomqvist, "Begreppet sofist inom andra sofistiken", i rapport från Platonselskabets symposium i Reykjavik 5–7 juni 2009 (under utgivning i *Aigis*).

Tack vare er talar hela världen med samma röst. Man kan se kuskar, herdar och dem som hämtar sin bärgning från havet, alla de folk som finns i städer och länder överallt, hålla sig till ert språk och försöka nå fasta land, liksom de som inte kan simma.⁴

Detta får anses vara ett tydligt och auktoritativt uttalande om vilket anseende den attiska språkformen åtnjöt bland invånarna i det romerska imperiet, både i jämförelse med andra varieteter av grekiska och i jämförelse med andra språk som talades i det vidsträckta riket.

Aristeides fick rimligen frikostigt betalt av athenarna för att lovprisa deras stad, och han hade ambitionen att ge dem valuta för pengarna. Det kan därför ligga ett visst mått av retorisk överdrift i hans ord om attiskan som alla människors gemensamma tungomål. Men det rör sig i så fall om en överdrift som är baserad på ett verkligt förhållande, inte om en fri konstruktion av fantasin. Det är ett odisputabelt faktum att den varietet av grekiska som talades och skrevs i alla delar av imperiet — och i vissa regioner utanför dess gränser också — var baserad på athenarnas dialekt, och den språkform som var den normerande för prosalitteratur, formell muntlig kommunikation och till stor del också för den bruksprosa som användes i mera vardagliga sammanhang hade skapats i Athen under förra delen av 300-talet f.Kr. Så långt har Aristeides uppenbarligen rätt när han förklarar att munarten i Athen är hela världens gemensamma språk.

Men Aristeides går längre än så. Han hävdar att denna attiska varietet av grekiskan inte enbart är ett språk för en exklusiv, bildad elit bland imperiets invånare; något sådant kunde t.ex. sägas om den särpräglade, arkaiserande språkform som genom hela antiken användes inom episk poesi och som till fullo behärskades endast av dem som hade valt poesiskrivandet till yrke. Aristeides hävdar också att attiskan var ett språk för dem som saknade formell skolning, för handens arbetare, kuskar, herdar, sjömän och fiskare. Det är ett mera diskutabelt påstående. Vi har svårt att tro att grovarbetares och bonddrängars sätt att tala hade mycket gemensamt med de retoriska mästerstycken som skapades av Aristeides och hans yrkesbröder.

4. Aelius Aristeides, *Παναθηναϊκός* 325 (p. 294 Dindorf, 180.27–33 Jebb) καὶ δι' ὑμῶν ὁμόφωνος μὲν πᾶσα γέγονεν ἡ οἰκουμένη, ἴδιοις δ' ἂν καὶ τοὺς ἡνιόχους καὶ τοὺς νομέας καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς θαλάττης ζῶντας καὶ πάντα ὅσα ἔθνη καὶ κατὰ πόλεις καὶ κατὰ χώρας τῆς παρ' ὑμῶν φωνῆς ἐχομένους καὶ πειρωμένους τῆς γῆς ἀνθάπτεισθαι, καθάπερ τοὺς νεῖν ἀδυνάτους.

Likväl verkar det som om Aristeides uppfattning delades av hans samtida kolleger bland sofisterna och litteratörer. Från 100-talet e.Kr. — och även från senare århundraden — har bevarats ett antal litterära verk som verkar förutsätta att de breda skikten inom den athenska befolkningen faktiskt bemästrade den speciella attiska språkvarietet. De texter som tyder på detta har formen av fiktiva brevväxlingar och likaledes fiktiva dialoger som föreställs ha utspelat sig mellan medlemmar av mindre privilegierade samhällsklasser. Den produktive Lukianos från Samosata har efterlämnat en samling dialoger mellan athenska kurtisaner, *ἐταῖραι*, och av Alkifron samt Claudius Aelianus föreligger brev som föreställs skrivna av athenska bönder, fiskare och annat enkelt folk. I rent geografiskt avseende är scenerna i dessa texter förlagda till Athen, men det är ett tidlöst låtsas-Athen, som har sina essentiella karakteristika gemensamma med den värld som Menandros komedier skildrade i slutet av 300-talet f.Kr. och där varje uppträdande figur är i stånd att uttrycka sig, muntligt och skriftligt, på otadlig attiska, åtminstone så som attisk otadlighet definierades under andra sofistiken.

Atticisterna, som verkade under 100-talet och hade som mål att rekonstruera den äkta attiskan i dess klassiska form, brukade för att spåra upp bortglömda, genuint attiska ord konsultera också utövare av alldagliga och ofta föraktade yrken. Galenos, den berömde läkaren, som har efterlämnat en ofantlig skriftmassa i medicinska ämnen och som sedan barndomen hjärtligt ogillade atticisterna, rapporterar med indignation att de atticistiska ordforskarna vände sig till matroser, handlare, krogvärdar och badmästare för att utöka sitt attiska ordförråd; “med sådant folk har inte jag umgåtts”, säger han.⁵ Uppfattningen att den goda attiskan talades inom alla samhällsskikt illustreras också av ett par anekdoter om Theofrastos, som var Aristoteles elev och efterträdare i ledningen för den peripatetiska filosofskolan. Han var känd för sin språkförmåga, men en gumma i ett torgstånd på marknaden i Athen märkte genast att han inte var athenare, när han frågade henne om priset på hennes varor. Denna

5. Galenos, *De differentia pulsuum* 8.582.17–583.4 Kühn ὁ δ' οὐδὲν μὲν ἕξει τῶν Ἑλλήνων δεῖξαι βιβλίον, ἐξ οὗ τὴν χρῆσιν πιστώσαιο. μόνον δὲ ἴσως ἀρκέσει αὐτῷ λέγειν παρὰ τοῖς ναύταις, καὶ τοῖς ἐμπόροις, καὶ τοῖς καπήλοις, καὶ τοῖς βαλανεύσιν. αἰεὶ γὰρ ἐπὶ τούτους καταφεύγουσι μάρτυρας, ὅταν ὑπὲρ ὀνόματος ἢ ζήτησις ᾖ “Han [den felfinnande atticisten] kan inte visa på en enda bok av en grek varifrån han kunde få stöd för sitt språkbruk. Men han kanske nöjer sig med att tala bland matroser, handlare, krogvärdar och badmästare, för det är dem de tar till vittnen när det blir diskussion om ett ord”; *ibm.* 587.6–7 μήτ' ἐμπόρων μοι, μήτε καπήλων, μήτε τελωνῶν χρῆσιν ὀνομάτων ἔπαγε, οὐχ ὠμίλησα τοιούτοις ἀνθρώποις. ἐν ταῖς τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν βίβλοις διετράφην “Kom inte dragande med handlares, krogvärdars och skatteindrivares ordbruk. Med sådant folk har inte jag umgåtts; jag växte upp bland skrifter av forna män.”

anekdot återberättas av Cicero och Quintilianus; även om den inte är historiskt korrekt, illustrerar den vad man under århundradena kring Kristi födelse gjorde sig för föreställningar om språksituationen i det klassiska Athen.⁶ Cicero berättar också om kurtisanen Leontion, som författade en skrift med polemik mot samme Theofrastos och som i den visade sig vara en skicklig skribent; den attiska språkformen behärskade hon fullt ut.⁷

När Aristeides i det panatheneiska festtalet hävdade att alla samhällsklasser över hela världen hade lärt sig att tala som athenarna, uttryckte han således en uppfattning som var rådande i vida kretsar i hans samtid. I de kretsar där Aristeides själv rörde sig var detta en korrekt bild av verkligheten. Den bildade eliten i romarriket var självklart grekisktalande, och den form av grekiska som lärdes ut i skolorna och som hade blivit normerande för muntlig och skriftlig kommunikation var den attiska. Den lokala dialekten i Athen hade blivit den språkliga normen för alla grekisktalande.

Från lokaldialekt till världsspråk

När Grekland träder fram ur förhistoriens dunkel, rådde där en politisk splittring som vi har svårt att föreställa oss. Varje stad med omgivande landsbygd utgjorde en självständig stat med egen lagstiftning, civilförvaltning, krigsmakt och myntväsen, och under koloniseringsperioden ca 750–450 f.Kr. uppstod ständigt nya sådana grekiska städer runt Medelhavets och Svarta havets kuster; de grekiska s.k. kolonierna var självständiga i förhållande till moderstäderna, till skillnad från de kolonier som har ingått i den moderna tidens imperier. Under klassisk tid har enligt de senaste beräkningarna fler än ettusen självständiga småstater existerat i de delar av Medelhavsvärlden där greker hade slagit sig ned.⁸ Som umgängesspråk och förvaltningspråk använde man inom varje stat sin egen lokala dialekt; den var ett av de medel som tjänade till att bekräfta den egna statens särart, vilket kunde utgöra grunden för ett hävdande av dess politiska oberoende. Vissa dialekter blev basen för konstspråk som var bundna till specifika litteraturgenrer och som fick spridning även utanför det lokala dialektområdet; inom den episka diktningen användes t.ex. överallt en språkform som var ba-

6. Cicero, *Brutus* 172, Quintilianus, *Institutio oratoria* 8.1.2.

7. Cicero, *De natura deorum* 1.93 *scito illa quidem sermone et Attico*.

8. Mogens Herman Hansen & Thomas Heine Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford 2004.

serad på de östjoniska dialekterna i västra Mindre Asien, och körlyrikens språk hade en dorisk färgning.

Athens dialekt, attiskan, var från början bara en lokal dialekt bland många andra. Den användes heller inte som överregionalt litteraturspråk. Man kan tvärtom observera att en athensk författare, politikern och elegidiktaren Solon i början av 500-talet f.Kr., använde en östjonisk dialektform även i dikter där han vände sig till en inhemsk athensk publik för att försvara sitt politiska program. En speciell athensk litteraturgenre var tragedin, och där användes en athensk språkform i talpartierna (medan de ingående körsångerna hade doriska inslag), men tragedierna uppfördes i förstone inte utanför Athen.

Från slutet av 400-talet börjar denna situation förändras, och under 300-talet sprider sig attiskan alltmer till andra regioner inom vissa användningsområden och blir så småningom normen för nästan all prosalitteratur. Detta hänger samman med att Athen under denna tid blev den kulturellt dominerande staten inom det grekiska språkområdet.

I Athen uppstod under 300-talet ett antal högre utbildningsanstalter som frekventerades inte bara av athenare utan lockade elever från hela det grekiska området. Mest kända är förmodligen de fyra stora filosofskolorna i Athen, Akademin, som hade grundats av Platon, Aristoteles Lykeion, den stoiska skolan och den epikureiska. Undervisningsspråket i dessa skolor var den attiska dialekten, och de skrifter som filosoferna och deras lärjungar publicerade var skrivna på attiska. Av skolgrundarna var det bara Platon som var infödd athenare. Epikuros var visserligen athensk medborgare, men han var född på Samos och kom till Athen först i de sena tonåren, Aristoteles var född i Stageira i nuvarande norra Grekland, och den stoiska skolans grundare, Zenon, kom från Kition på Cypern (nuvarande Larnaka) och hade kanske inte ens grekiska som sitt ursprungliga modersmål. Men alla valde att uttrycka sig på attiska i sin muntliga och skriftliga undervisning. Deras elever följde exemplet, och när eleverna återvände till sina respektive hemstäder eller sökte andra lokaliteter för sin fortsatta verksamhet, förde de den attiska dialekten med sig.

Ändå är det sannolikt inte filosoferna som har spelat den främsta rollen för etablerandet av attiskan som den normerande språkformen; det är istället de attiska talarna och talekonstlärarna. I Athen erbjöds inte bara utbildning i filosofi utan också i talekonst, i retorik. Retorikutbildning hade förekommit i Athen redan i slutet av 400-talet, och omkring 390 f.Kr. öppnade Isokrates en retorskola som utmärkte sig framför de

andra genom sitt genomtänkta utbildningsprogram. Isokrates hävdade själv att han utbildade sina elever i filosofi, men med det menade han något annat än Platon och hans kolleger. Isokrates utbildningsprogram syftade till att bibringa eleverna de praktiskt användbara kunskaper och färdigheter som de behövde för att kunna verka som politiker och opinionsbildare i dåtidens Grekland. Ett väsentligt moment i utbildningen var konsten att tala väl, att uttrycka sig på ett sådant sätt i tal och skrift att man kunde påverka lyssnaren eller läsaren till att omfatta den talandes meningar och handla i enlighet med dem. Språkets ans och vård och dess utveckling spelade en stor roll, och den form av grekiska som Isokrates och andra athenska talekonstlärare lärde ut blev normen både för praktiskt använd bruksprosa och för prosalitteraturen.

Under beteckningen *koiné* (ἡ κοινὴ διάλεκτος 'det gemensamma språket') blev det denna form av attiska som spred sig över den grekisktalande delen av världen, inklusive de områden i Egypten och Mellanöstern som erövrades av Alexander i 300-talets slutskede. Det var också denna grekiska som den romerska eliten lärde sig, när Grekland hade hamnat under romerskt herravälde och grekisk bildning hade blivit en förutsättning för en romersk ämbetsmannakarriär. Helt identisk med attiskan var inte *koinén*. Några få särdrag som var speciella för den attiska dialekten hade rensats bort och ersatts med de allmängrekiska motsvarigheterna. Till de mera frekventa bland dem hör konsonantförbindelsen *-ττ-* som i andra dialekter motsvarades av *-σσ-*, i ord som *μέλιττα/μέλισσα* 'bi' och *θάλαττα/θάλασσα* 'hav', och den grupp substantiv som utgjorde "den attiska andra deklinationen", t.ex. *νεώς* 'tempel' och *λεώς* 'folk', som i *koinén* och de övriga dialekterna hette *ναός* resp. *λαός* (med långt *α*). *Koinén* var inget blandspråk, där en mängd element från andra dialekter, speciellt de östjioniska, hade smält ihop med attiskan, vilket ofta har påståtts. *Koinén* är i grunden attisk dialekt; det som saknas i den är vissa attiska egendomligheter som inte förekom i någon annan klassisk dialekt och som har ersatts med de allmängrekiska motsvarigheterna. *Koinén* är "avlusad attiska", för att använda en dansk filologs drastiska beskrivning.⁹

Athens dominans inom vissa sektorer av kulturlivet är rimligen den främsta orsaken till att dess dialekt kom att tränga undan de övriga dialekterna. Man bör dock hålla i minnet att Athen under 400-talet f.Kr. var en politiskt ledande stat i Grekland.

9. Sten Ebbesen, "Hellenistisk Græsk — Koiné", i: Troels Engberg-Pedersen, Per Bilde, Lise Hannestad, Jan Zahle (red.), *Sproget i hellenismen* (Hellenismestudier 10), Aarhus Universitetsforlag 1995, s. 8: "Standardsproget, såvel talt som skrevet, er såmænd blot en nænsomt afregionaliseret udgave af klassisk attisk tale- og skriftsprog ... Den form for afluset attisk der her er tale om ..."

Då användes attiskan i viss utsträckning vid mellanstatliga kontakter. Det var också av betydelse att det expanderande makedonska kungadömet i norr valde att använda attiskan vid sina diplomatiska mellanhanden med de grekiska staterna, och slutligen var det genom Alexanders erövringar som attiskan nådde en sådan utbredning att den förtjänade namnet världsspråk.

Atticismen

Sin slutliga kanonisering fick den attiska språkformen under århundradena närmast efter Kristi födelse. Då framträdde en rörelse inom litteraturen och retorikundervisningen som brukar kallas för *atticismen*. Atticismens företrädare syftade till att åter skapa den grekiska som hade använts i den klassiska tidens Athen, på 400- och 300-talen f.Kr. De var ursprungligen enbart eller huvudsakligen inriktade på stilen. De atticister som framträdde strax före Kristi födelse fördömde den samtida prosastilen som urartad, tillgjord och kraftlös och ville gå tillbaka till Demosthenes och Lysias enkla, verkningfulla stil. Så småningom radikaliserades rörelsen; man kom att intressera sig också för formläran, syntaxen och kanske framförallt för ordförrådet och ordens former. Enligt atticisterna fick man inte använda andra ord och ordformer än de som kunde beläggas i skrifter av den klassiska tidens athenska författare. Ord av typen *νεώς* för *ναός* 'tempel' återinfördes; det var för övrigt då som denna böjningstyp kom att uppfattas som speciellt attisk. Ord med *-σσ-* ville man inte godkänna; 'bi' och 'hav' skulle heta *μέλιττα* och *θάλαττα*, inte *μέλισσα* och *θάλασσα*. Lukianos, som annars själv inte var oäven som atticist, drev med denna bokstavsexercis i ett av sina mera uppslupna fantastier, ett fiktivt rättegångstal, där bokstaven Sigma inför en jury av vokaler anklagar Tau för att orättmätigt ha lagt beslag på alla dessa ord med dubbelt sigma och därmed orsakat Sigma en betydlig förlust.

Det är helt uppenbart att man, som språkriktighetsivrare ofta gör, överdrev skillnaderna mellan den samtida grekiskan och den klassiska tidens språk; normen som hade etablerats under 300-talet låg fast i det stora hela, och de innovationer som hade gjorts berörde mindre väsentliga detaljer. Atticisternas entusiastiska jakt på språkfel och felande språkbrukare har sina drag av löjligt pedanteri. Under andra århundradet e.Kr. kunde man t.ex. förvärva bestående berömmelse genom att författa ett s.k. attici-

stiskt lexikon,¹⁰ dvs. en lista över ord som de gamla klassiska författarna hade använt och som måste användas nu också av den som vårdade sitt språk. På sina ställen kompletteras listan med varningar för ord som visserligen fanns men som ingen grekisktalande med självaktning borde använda. “Vad en *ῥαφίς* är vet väl inte en människa”, dekreterar Frynichos i sitt *Urval av attiska ord*, och meddelar att det rätta ordet för ‘nål’ är *βελόνη* (och att en nålhandlare skall kallas *βελουνοπώλης*). Med illa dold skadeglädje noteras misstag som andra författare hade begått. Vi får t.ex. veta att sofisterna Favorinus, Polemon, Sulla och Lollianus alla var okunniga om den “korrekta” böjningen av ordet *ναῦς* ‘fartyg’ i pluralis och tillät sig att använda former från det samtida umgängesspråket.¹¹

Dessa perspektivlösa skolmästarmanualer har behandlats med nästan vidskeplig vördnad långt in i nyare tid. Det har lett till att språket i de litterära verk där de av atticisterna utdömda orden faktiskt används har kommit att klassificeras som dålig grekiska. Detta har bl.a. drabbat Nya testamentet, där inte bara *ῥαφίς* ‘nål’ förekommer, utan också *βασίλισσα* ‘drottning’, *κράββατος* ‘säng’ och *σίναπι* ‘senap’, tre andra ord som Frynichos tar avstånd från och vill ersätta med de attiska synonymerna *βασιλίσ* eller *βασίλεια*, *σκήμπος* och *νάπυ*.¹² Senare tiders klassiska filologer har därför ofta klassificerat de nytestamentliga författarna som obildade och språkligt inkompetenta. Sanningen är snarare att de som skrev evangelierna och de övriga skrifterna i det som blev vårt Nya testamente levde i en miljö där grekiskan flitigt användes för både muntlig och skriftlig kommunikation; därmed hade de bättre möjligheter att träna upp sin färdighet i språket än någon nutida grekprofessor.

Trots de absurda och ibland naiva inslagen i deras program lyckades atticisterna tämligen väl i sin strävan att göra den klassiska tidens attiska prosaspråk till mönster och förebild för grekisk prosalitteratur, och även bruksprosan kom att påverkas. Detta

10. Sådana lexika författade av Aelius Dionysios, Moiris, Pausanias atticisten, Frynichos och Polydeukes/Pollux finns bevarade. Jfr översikten över de atticistiska lexikograferna och deras efterföljare hos Klaus Alpers, “Griechische Lexikographie in Antike und Mittelalter. Dargestellt an ausgewählten Beispielen”, i: Hans-Albrecht Koch (Hrsg.), *Welt der Information. Wissen und Wissensvermittlung in Geschichte und Gegenwart*, Stuttgart 1990, s. 14–38.

11. *Die Ekloge des Phrynichos*. Herausgegeben von Eitel Fischer, Berlin & New York 1974 (Sammlung griechischer und lateinischer Grammatiker 1), nr 63 *Βελόνη και βελουνοπώλης ἀρχαία, ἡ δὲ ῥαφίς τί ἐστιν οὐκ ἄν τις γνοίη, ibm.* nr 140 *Αἱ νῆες ἐρεῖς, οὐχ αἱ ναῦς· σόλοικον γάρ. ἤμαρτε μέντοι Φαβωρίνος, Πολέμων και Σύλλας αἱ ναῦς εἰπόντες. τὰς νῆας οὐκ ἐρεῖς, ἀλλὰ τὰς ναῦς. Λολλιανὸς δὲ ὁ σοφιστῆς ἀκούσας παρά τινος, ὅτι οὐ χρῆ αἱ ναῦς λέγειν, ἀλλὰ αἱ νῆες, ὤθηθη δεῖν λέγειν καὶ τὴν αἰτιατικὴν ὁμοίως, τὰς νῆας. οὐκ ἔχει δὲ οὕτως, ἀλλ’ ἐπὶ μὲν τῆς εὐθείας δισυλλάβως, ἐπὶ δὲ τῆς αἰτιατικῆς μονοσυλλάβως.*

12. Frynichos, *Eclogae* nr 41, 231, 252.

är ett av de få kända exemplen på att ett medvetet ingrepp i ett språks utveckling har haft avsedd effekt. Den atticistiska grekiskan blev den språkvariant som lärdes ut i skolan. Även de författare som kritiserade atticisternas språkriktighetsexcesser, t.ex. Lukianos, Galenos och Sextus Empiricus, skrev en grekiska där atticisternas påverkan var tydlig; något annat språk hade de aldrig lärt sig att skriva.

Aristeides atticism — ideal och verklighet

Den bild som Aelius Aristeides tecknade av språksituationen i hans samtid innebar således att alla människor, överallt i den kända världen och oberoende av samhällsklass, kunde tala attiska. Verkligheten var en annan: diglossi eller polyglossi rådde, främst därför att vardagsspråket under de 500 år som gått sedan Platons och Isokrates tid hade utvecklat sig bort från den klassiska attiskans norm. Vi uppfattar det som helt naturligt att språk förändras över tid. För Aristeides och hans samtida var förändring detsamma som förfall. När de upptäckte att inte alla greker talade som de klassiska athenarna, måste de finna strategier för att förklara denna avvikelse från den fasta och orubbliga norm som atticismen utgjorde; tidsavståndet räckte inte ensamt som förklaring.

Aristides hävdar att han var den förste som hade lovprisat den form av det grekiska språket som athenarna talade och som de hade spritt över hela världen.¹³ Det är inte helt sant, för den attiska dialektens förtjänster hade framhållits redan av författare från den klassiska tiden.¹⁴ Isokrates hade påpekat att athenarnas tungomål var särskilt ändamålsenligt för retoriska syften, och han hävdade att detta var en av de fak-

13. Så här inleder han det långa avsnittet om det athenska språket: *καὶ περὶ μὲν τούτων ἱκανά. ὦν δ' οὐδεὶς τὸ μέχρι τοῦδε, ὅσα γ' ἡμεῖς σὺνισμεν, ἐν ταῖς κοιναῖς εὐφημίαις ἐμνήσθη, ταῦτα οὐ πρὶν εἰπεῖν παύσομαι* "Nog om detta. Dock skall jag inte tystna förrän jag fört ett ämne på tal som, såvitt jag vet, ingen tidigare nämnt i de offentliga lovprisningarna" (Παναθηναϊκός 322 (p. 294 Dindorf, 180.1–3 Jebb)).

14. Om hur den klassiska tidens athenare betraktade sin dialekt se Anna Morpurgo Davies, "Geography, history and dialect: the case of Oropos", i: Emilio Crespo *et al.* (eds.), *Dialectologica Graeca: Actas del II coloquio internacional de dialectologia griega (Miraflores della Sierra (Madrid), 19–21 de junio de 1991)*, Madrid 1993, s. 261–279, och Emilio Crespo, "The attitude of the Athenian state towards the Attic dialect in the classical era", i: J.H.W. Penney (ed.), *Indo-European Perspectives. Studies in Honour of Anna Morpurgo Davies*, Oxford 2004, s. 109–118.

torer som lockade studenter från andra delar av Grekland till retorskolorna i Athen.¹⁵ Enligt honom karakteriserades den attiska dialekten av *κοινότης* 'gemensamhet' och *μετριότης* 'måtta', och det var egenskaper som rimligen kunde bidra till att göra denna varietet av språket till en koiné, ett gemensamt språk för alla greker. Liknande egenskaper tillskrivs den athenska dialekten redan i den äldsta attiska prosaskrift som har bevarats. Detta är en kort pamflett rörande det athenska statsskicket, som råkat bli bevarad bland Xenofons skrifter. Vad den verkliga författaren hette är obekant; han brukar med anledning av sin politiska position kallas för "den gamle oligarken", och skriften dateras till 420-talet f.Kr. Författaren är misstänksam mot det demokratiska statsskicket men i allmänhet positiv till Athens möjligheter att behålla och utveckla sin ledande ställning i den grekiska småstatsvärlden. Även dialekten kan bidra till att befästa Athens överlägsenhet, förklarar han, eftersom den utgör en blandning av drag från de övriga dialekterna, som den har upptagit i sig under en lång tid av kontakt med dem; den har således någonting gemensamt med var och en av de andra.¹⁶

Både Isokrates och den gamle oligarken föreställer sig att Athens dialekt intog en form av mellanposition i förhållande till andra dialekter. Den hade element gemensamma med var och en av de andra, den hade inga extrema drag som gjorde den avvikande, och den gamle oligarken tänker sig till och med en process som inneburit att denna dialekt hade förändrats och utvecklats genom kontakter med andra dialekter under en tidsperiod som måste ha sträckt sig över en lång följd av år. Aristides gjorde sig rimligen en helt annan bild av attiskan. Han levde under atticismens glansdagar, när det språkliga idealet var den återskapade klassiska dialekten. En av atticismens fundamentala idéer var att den klassiska tidens athenska dialekt var något unikt, att den ägde kvaliteter som differentierade den från andra varieteter av grekiskan och som gjorde den särskilt lämpad för att tjäna som en norm för grekiskt språk under alla

15. Isokrates, *Antidosis* 296 *πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὴν τῆς φωνῆς κοινότητα καὶ μετριότητα καὶ τὴν ἄλλην εὐτραπείαν καὶ φιλολογίαν οὐ μικρὸν ἠγοῦνται συμβαλέσθαι μέρος πρὸς τὴν τῶν λόγων παιδείαν. ὥστ' οὐκ ἀδίκως ὑπολαμβάνουσιν ἅπαντας τοὺς λέγειν ὄντας δεινοὺς τῆς πόλεως εἶναι μαθητὰς* "Utöver detta anser de [dvs. alla icke-athenare] att dragen av gemenskap och måtta i vår munart, i förening med övrig smidighet och talförhet, i hög grad gynnar utbildning i talekonst. De menar därför — och inte utan skäl — att alla framstående talare är vår stads lärjungar." Jfr *Panegyricus* 48–50.

16. Ps.-Xenofon, *Ἀθηναίων πολιτεία* 2.8 *ἔπειτα φωνὴν πᾶσαν ἀκούοντες ἐξελέξαντο τοῦτο μὲν ἐκ τῆς, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς· καὶ οἱ μὲν Ἕλληνας ἰδίᾳ μᾶλλον καὶ φωνῇ καὶ διαίτη καὶ σχήματι χρῶνται, Ἀθηναῖοι δὲ κεκραμένη ἐξ ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων* "När de sedan fick lyssna till varje annan munart, upptog de något från ett håll och något från ett annat. Medan greker mestadels brukar ha en egen karakteristisk dialekt, livsföring och klädedräkt, använder athenarna en blandning med inslag från alla greker och även barbarer" (i ett kapitel som handlar om Athens fördelar).

tider. Det språk som atticisterna försökte lära ut utmärktes enligt deras uppfattning inte av den “gemensamhet” och “måtta” som Isokrates hade talat om; det utmärkande draget i attiskan, som atticisterna föreställde sig den, var istället en överlägsen kvalitet som gav dialekten en särställning och en rangplats framför de andra varieteterna av grekiska.

Athen som utbildningscentrum

När Aristeides höll sitt panatheneiska festtal, hade Athen blivit ett av romarrikets centra för intellektuell verksamhet. Hit sökte sig unga människor från hela imperiet för att undergå utbildning i talekonst och filosofi. Athen hade blivit något av en universitetsstad, även om undervisningen bedrevs inom enskilda skolor och en samlande, överordnad organisation, som vid ett modernt universitet, saknades.¹⁷ Statsavlönade retorikprofessorer fanns dock, och kejsar Marcus Aurelius började också avlöna ledarna för de fyra traditionella filosofskolorna.

All undervisning vid filosof- och retorskolorna i Athen bedrevs på grekiska. Den student som kom till Athen från någon icke grekisktalande del av romarriket måste i förväg ha lärt sig språket tämligen väl för att kunna ha någon nytta av att bevista föreläsningar och seminarier. Saknade man den nödvändiga språkfärdigheten, erbjöds det möjligheter att reparera bristerna efter att man kommit till Athen. Där fanns inte bara de prestigefyllda filosof- och retorskolorna, utan grammatiker erbjöd träning i bruket av grekiska språket på ett mindre ambitiöst plan. Det finns också belägg för att sådan elementär undervisning kunde uppmuntras av staden Athen. Vid de svenska arkeologernas utgrävningar i Labraunda i Karien påträffades en inskrift som hyllar grammatikern Tiberius Claudius Anteros.¹⁸ Han härstammade tydligen från Labraunda, men han hade varit aktiv i Athen, och de athenska myndigheterna hade gett honom ett officiellt erkännande “för hans dygd och för hans undervisning av unga människor i skiftande ämnen”, vilken fått till resultat att “ett stort antal både medbor-

17. Om undervisningsväsendets organisation — eller brist på sådan — i Athen under romersk kejsartid jfr t.ex. Karin Blomqvist, “Det strålande Athen”, i: Per Beskow, Stephan Borgehammar & Arne Jönsson (red.), *Förbistringar och förklaringar. Festskrift till Anders Piltz*, Lund 2008, s. 123–131.

18. *ILabr 66.4–15* (Jonas Crampa, *The Greek Inscriptions. Part II: 13–133* (Labraunda. Swedish Excavations and Researches III.2 = Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen. Series in 4° V.III:2), Stockholm 1972): ... Τι(βέριον) Κ[λ(αύδιον)] | Ἀντέρωτα γραμματικὸν | ἀρετῆς ἕνεκα καὶ παιδευσεως νέων ἐπὶ | ποικίλας ἐπιστήμας | εἰς μέγα τῶν πολλῶ[ν] | ὑπ’ αὐτοῦ προαχθῆ[ν] | τῶν πολιτῶν [τε] | καὶ τῶν ἀπὸ τῆς | ξένης πολλα[χό]||[θ]κεν αὐτῶι σχο|λασάντων ...

gare och främlingar från många håll gjort betydande framsteg under studier för honom.”

En av de romerska studenter som tillbringade en tid i Athen var Aulus Gellius. Han vistades där under minst ett år — men inte mycket längre — och hans vistelse kan dateras till ca 147–148, då han bör ha varit i tjugofemårsåldern. Under sin tid i Athen började han föra anteckningar om sådant som särskilt fängade hans intresse, och detta fortsatte han med efter återkomsten till Rom. Det blev med tiden en omfattande samling som han redigerade och så småningom gav ut, i allt bortåt 7–800 trycksidor i nutida editioner.¹⁹ Eftersom arbetet hade påbörjats i Athen och till stor del försiggått nat- tetid i lampsken, kallade han verket för “Attiska nätter” (*Noctes Atticae*). Det är en charmfull blandning av allt möjligt utan någon påträngande ordning i dispositionen: minnesbilder, personkaraktistiker, språkriktighetsfrågor, filosofiska och naturvetenskapliga problem, reflektioner över vardagshändelser, citat ur äldre latinska och grekiska författares skrifter osv. Det mesta handlar om Gellius liv i Rom, men där finns också tillräckligt med glimtar från hans studieår i Athen för att *Noctes Atticae* skall bli en viktig källa till kunskap om studentlivet i Athen vid mitten av 100-talet.

Av vad Gellius berättar tycks det också framgå att romerska studenter ibland talade grekiska med varandra när seriösa ämnen skulle dryftas. När han refererar vad som avhandlades vid studenternas sammankomster, använder han normalt latin, men på ett ställe påpekar han att det är svårt att på latin förklara vad saken gäller; diskussionen hade uppenbarligen förts på den mera uttrycksfulla grekiskan.²⁰ För filosofiska begrepp och retorisk terminologi ägde grekiskan bättre uttrycksmöjligheter än latinet; grekiska var helt enkelt ett effektivare kommunikationsmedel inom dessa områden. Detta kan jämföras med användningen av engelska inom vissa s.k. funktionsdomäner idag. Engelska är det normala arbetsspråket inom en del naturvetenskapliga, tekniska och medicinska områden, oberoende av var någonstans i världen man befinner sig, och det är också arbetsspråket inom många internationella företag. Det beror inte bara på att man för närvarande kan kommunicera med fler människor på engelska än på något annat språk. Det beror också på att engelska språket besitter en uppsättning termer och fraser som man behöver för att överhuvudtaget kunna tala på ett begripligt

19. Aulu-Gelle, *Les nuits attiques*. Tome 1–4. Texte établi et traduit par René Marache, Paris 1967–1998 (Collection des universités de France); *Auli Gellii Noctes Atticae*. I–II. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit P.K. Marshall, Oxonii 1968 (OCT). Hela verket har nyligen utkommit i dansk översättning av Carsten Weber Nielsen (*Aigis* 9,2).

20. Gellius, *Noctes Atticae* 18.13.5.

sätt om vissa ämnen. Det kan vara lättare även för två tyskar eller två svenskar att tala på engelska med varandra än att hitta på den svenska eller tyska vokabulär som de skulle behöva för att kunna kommunicera på det gemensamma modersmålet. De gör istället på samma sätt som de romerska studenterna i Athen när de skulle diskutera filosofiska frågeställningar: de överger modersmålet och använder det språk som fungerar bäst i det aktuella sammanhanget.

Även utanför de fackmässiga diskussionerna föredrog man ofta grekiska framför latin. Gellius noterar några gånger att Favorinus vid deras sammanträffanden i Rom uttryckte sig på grekiska.²¹ Favorinus var född i Arelate i Gallien (nuvarande Arles) och hade en kort och inte helt framgångsrik sejour i Athen bakom sig, men han räknades ofta till de äkta grekiska sofisterna.²² I Athen hade Gellius flera gånger träffat den enormt rike sofisten och politikern Herodes Attikos. Han tillhörde en athensk familj, som räknade anor ända från Kimon och Miltiades, men på grund av familjens romerska medborgarskap, Herodes romerska ämbetsmannakarriär och hans ingifte i den romerska aristokratin betraktade Gellius honom som en äkta romare. Vid de flesta tillfällen då de träffats har Herodes likväl talat grekiska, vilket Gellius explicit påpekar. Särskilt talande är en episod som inträffade vid en av Herodes middagsbjudningar i Kefisia, dit Gellius inbjudits tillsammans med "många andra landsmän som kommit från Rom till Grekland för att uppnå själens förfining." En ung romare, en filosofistuderande med stoisk inriktning, började mångordigt och arrogant förklara varför varken greker eller romare begrep stoisk logik och etik, tydligen på latin med några "ofullständigt förstådda" grekiska termer inströdda. När Herodes grep in och tillrättavisade honom, gjorde han det på grekiska, "som mestadels var hans vana", och för att slutgiltigt tysta gaphalsen lät han föreläsa en relevant passage ur första boken av Epiktetos *Diatribes*. Gellius citerar passagen som avslutning på kapitlet, givetvis på grekiska.²³

Det var alltså nödvändigt att kunna grekiska när man kom till Athen för att studera. Den romerska aristokratins barn lärde sig normalt grekiska från unga år. Om barnen var ämnade för en av de ämbetsmannakarriärer som stod öppna för den romerska eliten, var det nödvändigt att undervisa dem i både latin och grekiska.

21. Gellius, *Noctes Atticae* 12.1.24, 14.1.1, 16.3.2, 18.7.4.

22. Flavius Filostratos, vars *Vitae sophistarum* är en viktig källa till kunskap om 100-talets retorik och dess utövare, anser visserligen att Favorinus, liksom Dion Chrysostomos, var mera filosof än sofist, men han ägnar dem i alla fall båda utförliga presentationer i *Vitae sophistarum* 1.487–492.

23. Gellius, *Noctes Atticae* 1.2.

Nyblivna romerska föräldrar rekommenderades av medicinsk och pedagogisk expertis att se till att den amma de skaffade till sitt lilla barn var en grekisk kvinna, "för att", som kvinnoläkaren Soranos uttrycker det, "hennes skyddsling skall kunna vänja sig vid det skönaste av språk."²⁴ I skolan började undervisningen i grekiska redan på det elementära stadiet. Eleverna tränades också i att uttrycka sig skriftligt på grekiska och fick stegvis lära sig att bemästra allt mera komplicerade uppgifter enligt ett noga uttänkt program.²⁵ När de lämnade elementarskolan i de nedre tonåren var de i stånd att författa små uppsatser (*progymnasmata*) på några sidor över ett förelagt ämne. I den därpå följande grundläggande retorikundervisningen fortsattes träningen.

När studenterna kom till Athen, förutsattes de kunna uttrycka sig på grekiska i tal och skrift och kunna följa med i föreläsningar och diskussioner. Det var den normerande attiska varieteten av grekiska som man skulle kunna tala och skriva. Atticismen dominerade undervisningen under 100-talet e.Kr. När barn som hade lärt sig tala en annan varietet av grekiska i hemmet blev satta i skolan, blev de tvingade att överge den språkformen och istället anpassa sig till vad deras lärare hävdade var det enda korrekta sättet att tala och skriva grekiska. Detta är omvittnat av Galenos. Han berättar upprört att den grekiska som han hade lärt från sin högt bildade far inte accepterades av lärarna i skolan, utan de krävde att han skulle använda en av atticisterna godkänd vokabulär.²⁶ I de delar av imperiet där barnen inte lärde sig grekiska i hemmet, var attiskan den första form av grekiska de blev bekanta med när de skickades till skolan för att lära språket.

Vi har sett att atticisterna ägnade speciell uppmärksamhet åt ordförrådet och ordens morfologi. Det Galenos reagerade mot när han skickades till skolan var just att lärarna lade sig i hans ordval och försökte hindra honom från att använda de ord som

24. Soranos, *Gynaecaea* 2.19.15 *χάριν τοῦ τῆ καλλίστῃ διαλέκτῳ ἐθισθῆναι τὸ τρεφόμενον ὑπ' αὐτῆς*. Svensk översättning: Soranos, *Kvinnolära. Om graviditet, förlossningskonst, spädbarnsvård och kvinnosjukdomar = Gynaikeia*. Översättning av Sylvia Törnkvist och Ingrid Ursing, Jonsered 2001 (Klassiker 17). Jfr ps.-Plutarchos, *De liberis educandis* 3E–4A, Quintilianus, *Institutio oratoria* 1.1.4–5, 11–12.

25. Se t.ex. Aelius Theon, *Progymnasmata*. Texte établi et traduit par Michel Patillon avec l'assistance, pour l'arménien, de Giancarlo Bolognesi, Paris 1997.

26. Galenos, *De differentia pulsuum* 8.586.17–587.5 Kühn *ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἀναγκάζουσιν, ἐν ᾗ τεθράμμεθα καὶ πεπαιδευμέθα φωνῇ, ταύτην καταλιπόντας ἐκμανθάνειν τὰς ἐκείνων ... πατὴρ ἦν ἐμοὶ ἀκριβῶν τὴν τῶν Ἑλλήνων διάλεκτον, καὶ διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς Ἕλληνας. ἐν τούτοις ἐτράφην τοῖς ὀνόμασιν. οὐ γνωρίζω τὰ σά* "De till och med tvingar oss att överge det sätt att tala som vi blivit uppfostrade och undervisade med och att lära deras ... Jag hade en far som fullt behärskade grekernas språk, jag hade en grekisk lärare och fostrare. Med dessa ord har jag vuxit upp; dina är jag inte bekant med."

han hade lärt i sitt hem och istället lära honom de attiska synonymerna. På flera ställen återvänder han till atticisternas i hans tycke absurda jakt på ord, och det kan vara obehagliga minnen från den första skoltiden som spelar in här. Likväl är det svårt att tänka sig att inlärandet av ett atticistiskt ordförråd var vad skolpojkar ägnade sig mest åt under den allra första tiden av studier i grekiska. Atticisternas exercis med lexikaliska och morfologiska detaljer hörde till ett högre stadium i utbildningsgången. Galenos hade en del förkunskaper när han kom till sin skola och var inte helt och hållet en nybörjare.

Då liksom nu var läs- och skrivkonstens elementa det första som skolbarnen fick ta itu med. Däri ingick att de skulle lära sig stava. Den nutida grekiskans ortografi är notoriskt besvärlig, både för dagens grekiska skolbarn och för dem som lär sig nygrekiska som ett främmande språk. Den ortografi som tillämpas är i allt väsentligt identisk med den som infördes i Athen för användning i stadens officiella dokument genom ett politiskt beslut i den athenska folkförsamlingen 403 f.Kr. Att dessa vid det här laget 2 400 år gamla regler överhuvudtaget fortfarande kan fungera hänger samman med att grekiskan under denna tidsperiod förändrats i betydligt långsammare takt än språk normalt gör.²⁷ Men som man kan vänta sig är det inte lätt att stava grekiska, för stavningsreglerna bygger på grekiskans uttal under 400-talet f.Kr., och den nutida grekiskans fonetiska system ser betydligt annorlunda ut, särskilt vad gäller vokaler.

Redan på 100-talet e.Kr. hade stora förändringar inträffat i uttalet i förhållande till den klassiska tiden. Genom att analysera förekomsten av stavfel i antika originaldokument från olika tider har språkforskarna tämligen väl kunnat fastställa vilka uttalsförändringar som har inträffat och när de har inträffat. Den stora massan av originaldokument som kan användas i detta sammanhang utgörs av de texter på papyrus som har påträffats i Egypten, där de kunnat bevaras i det torra klimatet. I andra delar av den grekiskspråkiga antika världen har nästan enbart texter på mera beständiga material bevarats, främst inskrifter på sten. Det är därför bara i Egypten som den regionala vardagsgrekiskans uttal säkert kan rekonstrueras. Bland fynden från Egypten finns också övningsöversättningar från elementarskolorna, som visar hur lärarna har kämpat för att

27. Om tänkbara orsaker till denna relativt sett långsamma språkutveckling jfr Jerker Blomqvist, "Ett språk som motstått tiden — grekiskan genom 3 000 år", i: Jerker Blomqvist & Gösta Bruce (red.), *Språket och tiden*, Lund 1997, s. 73–82.

lära eleverna den korrekta stavningen av ord vilkas uttal hade förändrats sedan de flerhundraåriga stavningsreglerna fastställdes.²⁸

De uttalsförändringar som kan beläggas i papyrustexterna från Egypten hade till stor del slagit igenom även i övriga delar av det grekiska språkområdet. De manifesterar sig dock i varierande grad i de bevarade originalexterna, och när stavningen följer den gamla normen, beror detta rimligen på att skolundervisningen varit effektiv. Om man går igenom de originaltexter som har bevarats från 100-talets Athen — det rör sig här enbart om inskrifter, främst på sten — får man intrycket att lärarna hade bedrivit en framgångsrik undervisning i rättstavning. Speciellt i de officiella dokumenten är stavfel fåtaliga. Bara ett enda fonem verkar vålla besvär. Det är det långa *i*-ljudet, som regellöst skrivs antingen med *I* (*iota*) eller med digrafen *EI* (*epsilon* + *iota*). En teknisk term, som ofta återkommer i äreinskrifter från denna tid, är *ἀείσιτος*, beteckningen på en person som för livstiden hedrats med gratis bespisning på den athenska statens bekostnad. *ΑΕΙΣΙΤΟΣ* är den normerade stavningen, men osäkerheten om hur de båda långa *i*-ljuden skulle återges gör att stavningarna *ΑΙΣΙΤΟΣ*, *ΑΕΙΣΕΙΤΟΣ* och *ΑΙΣΕΙΤΟΣ* också kan förekomma.

EI hade i de äldsta grekiska alfabetena betecknat en diftong men stod redan i klassisk tid för ett långt, slutet *e*-ljud, och detta övergick under hellenistisk tid till långt *i*. Även det långa, öppna *e*-ljudet (skrivet med *H* (*eta*)) och ursprungligen uttalat ungefär som *ä* i *äta*) hade på 100-talet e.Kr. övergått till ett *i*-ljud, men av det syns inga spår i de officiella dokumenten. Stavningen av det korta *i*-ljudet har inte orsakat några problem, inte heller distinktionen mellan långa och korta vokaler i andra fall. De inskrifter som satts upp av privatpersoner innehåller något fler exempel på avvikande stavningar, men de är långt färre än avvikelserna i de egyptiska papyrerna. Stavningen i de samtida dokumenten från Athen innehåller således inte många indicier på att uttalet under 100-talet uppvisade väsentliga avvikelser från uttalet under den klassiska tiden 500 år tidigare. Att sådana avvikelser faktiskt förekom är fullt klart; ett språk kan inte bevaras oförändrat under så många sekler, och helt fria från stavfel är de attiska dokumenten inte.

28. Jfr Rafaella Cribiore, *Gymnastics of the Mind. Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt*, Princeton University Press 2001.

Likväl får vi samma bild av den samtida grekiskans uttal om vi vänder oss till de antika grammatikernas beskrivningar av språket.²⁹ Där finns praktiskt taget inga som helst antydningar om att språkutvecklingen under de femhundra åren hade inneburit att distinktionen mellan långa och korta vokaler inte längre upprätthölls, att samtliga diftonger antingen hade monoftongiserats eller analyserats i vokal plus konsonant och att utvecklingen därmed hade hunnit ett långt stycke på väg mot det nygrekiska fonemsystemet med fem vokaler av odifferentierad längd och utan diftonger. Enligt de antika grammatikerna fanns det fortfarande fem långa och fem korta vokalljud och upp till tretton diftonger, inklusive *ει* och *ου*, som hade blivit enkla vokalljud redan i den klassiska tidens attiska. Det enda som stör denna samstämmighet är två isolerade påpekanden om monoftongiskt uttal av vissa diftonger.³⁰ För övrigt finns ingenting i den grammatiska facklitteraturen som antyder att det som skrevs som *I*, *H* eller *EI* uttalades som *i*, att digrafen *AI* stod för samma ljud som *E*, dvs. ett öppet *e*, eller att *Y* och *OI* båda i uttalet blev *y*.³¹ Hur det uttal tedde sig som de flesta grekisktalande faktiskt tillämpade i informella sammanhang avslöjas genom de avvikelser från den normerade stavningen som förekommer i originaldokumenten, inte genom uppgifter hos någon dåtida språkvetenskapsman.

Att bortförklara verkligheten

Språket hade förändrats, men grammatikerna hävdade att attiskan uttalades som i klassisk tid. Uttal och stavningsregler stämde inte överens, men de som formulerade de athenska inskriftstexterna gjorde sig inte skyldiga till särskilt många stavfel. Undervisningen hade varit effektiv, och troligen var det så att skolbarnen fick lära sig att det uttal som de hörde i vardagen inte var korrekt och att grekiskan egentligen borde ut-

29. De viktigaste antika grekiska grammatikernas skrifter finns samlade i flerbandsverket *Grammatici Graeci* (Lipsiae 1867–1910; omtryck Hildesheim 1965). Dessutom speciellt om uttalet: Dionysios från Halikarnassos, *De compositione verborum* 14, Sextus Empiricus, *Adversus grammaticos* (= *Adversus mathematicos* 1) 99–103.

30. Dionysius Thrax (1 årh. f.Kr.) (Τέχνη γραμματική 1.1.58.8–9 Uhlig ἡ δὲ δευτέρα διὰ τῆς αἰ διφθόγγου, προσγραφομένου τοῦ ι, μὴ συνεκφωνουμένου δέ, οἷον βοῶ βοᾶις βοᾶι “[Verb av] andra [konjugationen av verba contracta deklineras i andra och tredje person singularis] med diftongen αἰ, där iotat skrivs till men inte uttalas, t.ex. βοῶ βοᾶις βοᾶι”) anger att digraferna *AI* (med långt *a*), *HI* och *ΩI* inte längre representerade diftonger. Sextus Empiricus (c. 200 e.Kr.), *Adv. grammaticos* 116–118, talar om monoftongiskt uttal av kortdiftongerna *αι*, *ει* och *οι*.

31. Förändringar i uttalet av konsonanterna lämnas här åsido.

talas enligt grammatikernas beskrivning: språket borde uttalas så som det stavades.³² Det uttal som föreskrevs som det korrekta har stora likheter med det s.k. erasmiska uttalet, som tillämpas på de flesta håll i världen vid nutida undervisning i antik grekiska och som också bygger på den i och för sig tvivelaktiga principen att orden skall uttalas som de stavas. När man under medeltid och tidig renässans lärde sig grekiska och läste de klassiska texterna i Västeuropa, tillämpade man samma uttal som samtida greker använde, och deras uttal stod nära den nutida nygrekiskans. Erasmus av Rotterdam, den kände humanisten, insåg att detta inte kunde vara historiskt korrekt, och 1528 publicerade han sitt försök att rekonstruera det klassiska uttalet. Rekonstruktionen är inte helt perfekt, men detta erasmiska uttal accepterades som skoluttal inom gymnasier och universitet i större delen av Europa och är fortfarande allmänt använt.³³

Uppenbarligen lärde grammatikerna under den atticistiska eran sina studenter det uttal som de betraktade som det äkta klassiska. Liksom inom det erasmiska skoluttalet skilde man där mellan de olika vokalljuden, och digrafer återgavs i uttalet som diftonger. Detta uttal användes också för praktiskt bruk i mera formella sammanhang, t.ex. i offentliga tal och vid recitering av poesi. Sida vid sida med detta traditionella, artificiella och arkaiserande uttal existerade ett vardagsspråk, där de ljudförändringar som hade inträffat sedan klassisk tid manifesterade sig i talet. Detta vardagsspråk kan ha uppvisat en del regionala eller lokala variationer, och vi kan misstänka att det attiska vardagsspråket hade vissa särdrag som inte förekom t.ex. i Nildalens bondbyar (och vice versa). Under alla omständigheter avvek den talade vardagsgrekiskan överallt från den attiska som lärdes ut i skolorna, och det inte bara i fråga om uttalet.

Detta innebar, att när studenter anlände till Athen från andra delar av imperiet för att skriva in sig vid någon av de athenska utbildningsinstitutionerna, fick de höra en attiska talas som tydligt avvek från den som de hade lärt sig i skolan. De hade fått lära sig att athenarna talade den enda korrekta formen av grekiska; det de fick höra från athenarna själva var någonting annorlunda, ett språk som inte alls följde de regler för

32. Jfr Sven-Tage Teodorsson, *The Phonemic System of the Attic Dialect 400–340 B.C.*, Göteborg & Stockholm 1974 (*Studia Graeca et Latina Gothoburgensia* 32), s. 271–281; Geoffrey Horrocks, *Greek. A History of the Language and its Speakers*, London & New York 1997 (*Longman Linguistics Library* 7), s. 84–86.

33. Om det erasmiska uttalet i europeiska skolor se Engelbert Drerup, *Die Schulaussprache des Griechischen von der Renaissance bis zur Gegenwart*. I–II (*Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums. Ergänzungsband* 6), Paderborn 1930–1932; speciellt om Sverige: Erik Wikén, "The Itacistic, Etacistic and Henninian pronunciation of Greek in Sweden", *Eranos* 44 (1946), s. 500–510.

korrekt grekiska som de hade fått sig inpräglade av sina lärare i skolan. På kajen i Pireus kallades havet oftast för *θάλασσα*, inte *θάλαττα*, på gatorna i Athen omtalades Athenas tempel på Akropolis som *ναός*, inte *νεός*, och det bokstavstroga uttal som de lärt sig i skolan hörde de inte mycket av. Gellius noterar som något särskilt anmärkningsvärt att han en gång hörde en athensk slavpojke använda den attiska vokabeln *τῆμερον* 'idag',³⁴ normalt brukades nog även i Athen det allmängrekiska *σήμερον*, sannolikt uttalat med *-i-* i första stavelsen. De samtida grammatikerna, som var auktoriteter när det gällde vad som var korrekt grekiska, var naturligtvis fullt medvetna om denna diskrepans mellan vad som lärdes ut i skolan och vad som faktiskt talades i Athen, men i deras skrifter finner man nästan inga spår av denna vetskap alls; deras grammatikor var preskriptiva, inte deskriptiva. Det är bara i sådana samtida skrifter där atticismen utsätts för kritik som vi får någon antydning om att det talades flera varieteter av grekiska i Athen och Attika.³⁵ Stavfelen i de bevarade originaldokumenten bekräftar att det av grammatikerna föreskrivna uttalet inte var det enda som användes i praktiken.

Hur reagerade grammatikerna och de atticistiskt inspirerade språkvårdarna på detta? Vilka strategier hade man för att förklara diskrepansen mellan den norm man lärde ut i skolan och den verklighet som man faktiskt hörde på gator, torg och krogar?

För oss utgör det inte något större problem att förklara varför det språk som talades i Athen och Attika under 100-talet e.Kr. avvek från den klassiska attiska som hade talats där 500 år tidigare. Vi betraktar förändring, och ständigt pågående förändring, som ett naturligt inslag i ett språks dynamik. Förändringar uppträder hela tiden, och alla observanta språkbrukare är medvetna om att det språk som används runtom dem — och som de själva använder — är annorlunda än det som användes även bara för några decennier sedan. En hel del av dessa förändringar har sitt ursprung inom språket självt; ett språks struktur är inte helt i balans, utan där finns brister och anomalier som språkbrukarna omedvetet försöker rätta till. Ofta resulterar förändringarna i en förenkling. Om två eller flera fonem ljudmässigt ligger så nära varandra att det är svårt att skilja dem åt i talet, kan de sammanfalla till ett fonem. Det är vad som har skett i grekiskan när distinktionen mellan långa och korta vokaler har upphört och när ett antal vokalfonem har sammanfallit och blivit *i*. Uniformering är ett annat ofta förekommande resultat, t.ex. när oregelbundna verb börjar böjas regelbundet, som när

34. Gellius, *Noctes Atticae* 17.8.7.

35. Sextus Empiricus, *Adv. grammaticos* 89, 228, Galenos, *De differentia pulsuum* 8.585.1–2 Kühn.

sam och *summit* ersätts av *simmade* och *simmat*. Utomspråkliga faktorer kan också spela en roll vid språkförändringar, på mikroplanet när ett nytt fenomen uppträder för första gången och ett nytt ord skapas för att beteckna detta, eller i större sammanhang när samhällsförändringar, migrationer eller dominanta grannspråk påverkar hela språksystem, kanske t.o.m. utplånar dem. Språkförändring verkar således vara en ständigt pågående process, och eftersom det i ett givet språk vid varje tidpunkt verkar finnas inomspråkliga faktorer som utlöser förändringar, måste språkförändring betraktas som något oundvikligt och något helt naturligt. Det ingår i språkets natur att ständigt förändras.

De antika folken betraktade inte språkförändring på detta sätt, utan de såg normalt språket som någonting i princip statiskt och oföränderligt. Även om tidsfaktorn kunde anges som förklaring till en förändring som hade observerats, är det inte säkert att de uppfattade språkförändring över tid som ett generellt fenomen; de kan mycket väl ha tänkt sig att den förändring som drabbade t.ex. attiskan var ett unikt fenomen som krävde en annan, ytterligare förklaring. De var främmande för tanken att språket i sig självt innehöll mekanismer som kunde sätta igång förändringsprocesser. Om en förändring inträffade, måste den ha orsakats av något utomspråkligt, en kraft som utifrån påverkade språket och dess brukare. Denna uppfattning gjorde att man betraktade förändringar i ett språk, när de kunde observeras, som något onaturligt och icke önskvärt. Förändringar över tid beskrivs ofta i kvalitativa termer. Stabilitet sågs som något eftersträvansvärt, förändringar ofta som något i sig negativt. Att 100-talets athenare inte var istånd att tala klassisk attiska, kunde alltså förklaras med att de hade vansläktats och inte längre stod på samma intellektuella nivå som deras förfäder under klassisk tid. Det finns exempel på satiriska epigram som gör föga smickrande jämförelser mellan samtidens och den klassiska tidens athenare. Deras oförmåga att tala klassisk attiska kunde således betraktas som ett degenerationsfenomen.

En språkförändring medförde en deformation av någonting som naturen hade skapat; den innebar degeneration. Grammatikern såg som sin uppgift att förebygga förändringar i språket — det är premissen bakom antikens preskriptiva avhandlingar om grekiskans grammatik — och om en förändring inträffade, var det bland yttre, utomspråkliga förhållanden som man skulle söka orsaken. I de bevarade språkvetenskapliga arbetena finner man inte mycket diskussion om orsakerna till varför en specifik förändring inträffat eller till varför flera olika varieteter av grekiska samtidigt an-

vändes av athenarna. Men man gjorde sig funderingar kring detta i 100-talets Athen; det visas bl.a. av en passage i Filostratos *Sofisternas liv*, som vi här skall se närmare på.

Den ene av de två huvudpersonerna i historien är den enormt rike athenske sofisten Herodes Attikos. Den andre är en person som normalt inte umgicks i de kretsar där Herodes hörde hemma. Han var en särling, som levde i samhällets periferi, utan fast vistelseort och utan familj. För det mesta höll han till på landsbygden i västra delen av Attika, där han kunde skaffa sig uppehälle genom tillfälliga arbeten på bondgårdarna och genom de gåvor som lantbefolkningen gav honom. Han hade vunnit deras respekt genom sitt levnadssätt och genom sin ansenliga kroppsstyrka, som gett honom tillnamnet Herakles. I källorna kallas han antingen Sostratos eller Agathion, det senare av Filostratos.³⁶

Agathion hade blivit en sorts celebritet, och Herodes, själv en celebritet men av helt annat slag, fann anledning att besöka honom och att bjuda in honom till sin egendom i Marathon. Herodes hade berättat om deras sammanträffande i ett brev till en viss Julianus — möjligen identisk med Tiberius Claudius Julianus, *consul suffectus* 158 e.Kr. — och när Filostratos skrev sin redogörelse, hade han tillgång till detta brev. Redogörelsen bygger därför på en mera pålitlig källa än mycket av det anekdotiska materialet i *Sofisternas liv*.

Herodes blev tydligen överraskad över Agathions förmåga att behandla sitt språk, och han frågade hur Agathion hade kunnat lära så god grekiska och vilka som hade undervisat honom. Agathion svarade så här:

Attikas mellanbygd är en god skola för en man som vill kunna tala. Athenarna i staden släpper mot betalning in i sina hus ungdomar från Thrakien och Pontos och sådana som samlats dit från andra barbarfolk, och dessa

36. Om denna person jfr Jan Fredrik Kindstrand, "Sostratus–Hercules–Agathion. The rise of a legend", *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1979–1980*, s. 50–79. Om hans sammanträffande med Herodes: Celina L. Gray, "The bearded rustic of Roman Attica", in: Ralph M. Rosen & Ineke Sluiter (eds.), *City, Countryside, and the Spatial Organization of Value in Classical Antiquity*, Leiden & Boston 2006 (Mnemosyne. Suppl. 279), s. 349–368.

förvränger deras tal, mer än de bidrar till deras vältalighet. Mellanbygden är däremot utan inblandning av barbarer, talet där är sunt, och tungan sjunger den yppersta attiska.³⁷

Herodes förvånade fråga förutsätter att han betraktade det som nödvändigt att gå igenom en viss sorts utbildning för att kunna tala god grekiska. Själv hade han fått den bästa utbildning som hans fars pengar kunnat köpa och hans egen intellektuella kapacitet — som var betydande — kunde assimilera. Agathion kunde däremot antas ha varit helt utan skolgång. Dialogen mellan dem implicerar att avsaknad av skolutbildning normalt betraktades som en tillräcklig förklaring till att en person inte var i stånd att uttrycka sig på korrekt grekiska.³⁸ Bristande utbildning kunde också förklara varför hela befolkningsgrupper, t.ex. den attiska lantbefolkningen, levde i okunnighet om reglerna för korrekt språk och därför talade en form av attiska som avvek från den språkliga normen. Men fallet Agathion visade att den förklaringen inte alltid höll streck.

En andra förklaring till oförmågan att tala korrekt grekiska, som antyds i Agathions svar, baserar sig på den gamla motsättningen land—stad. Städerna och deras inbyggare uppfattades under antiken traditionellt som mera sofistikerade och kultiverade, intellektuellt mera avancerade och bättre utbildade än lantbefolkningen. Följaktligen antogs de vara mera kompetenta till att använda språket och ha bättre kännedom om vad som var korrekt grekiska och vad som inte var det än vad lantbefolkningen hade. Om någon — eller en grupp av människor — talade en form av grekiska som avvek från vad som ansågs vara den korrekta, kunde bristfälligheterna förklaras av att den talande hörde hemma på Attikas landsbygd och inte i det urbaniserade området i Athen och Pireus. Det intressanta är att denna förklaring inte stämmer in på Agathion.

37. Filostratos, *Vitae sophistarum* 2.553.21–31 “τὴν δὲ δὴ γλώτταν”, ἔφη ὁ Ἡρόδης, “πὼς ἐπαιδεύθης καὶ ὑπὸ τίνων; οὐ γὰρ μοι τῶν ἀπαιδευτῶν φαίνεται” καὶ ὁ Ἀγαθίων “ἡ μεσογεία”, ἔφη, “τῆς Ἀττικῆς ἀγαθὸν διδασκαλεῖον ἀνδρὶ βουλομένῳ διαλέγεσθαι· οἱ μὲν γὰρ ἐν τῷ ἄστει Ἀθηναῖοι μισθοῦ δεχόμενοι Θράκια καὶ Ποντικὰ μειράκια καὶ ἐξ ἄλλων ἐθνῶν βαρβάρων ξυνερρηκότα παραφθείρονται παρ’ αὐτῶν τὴν φωνὴν μᾶλλον ἢ ξυμβάλλονται τι αὐτοῖς ἐς εὐγλωττίαν· ἡ μεσογεία δὲ ἄμικτος βαρβάρους οὐσα ὑγιαίνει αὐτοῖς ἢ φωνὴ καὶ ἡ γλῶττα τὴν ἄκραν Ἀτθίδα ἀποψάλλει.”

38. Jfr Sextus Empiricus om hur Epikuros ἀπαιδευσία påverkade hans språkbehandling: *Adv. grammaticos* 1 ... τοῦτο προκάλυμμα τῆς ἐαυτῶν ἀπαιδευσίας εἶναι νομίζοντες· ἐν πολλοῖς γὰρ ἀμαθῆς Ἐπίκουρος ἐλέγχεται, οὐδὲ ἐν ταῖς κοιναῖς ὁμιλίαις καθαρεύων “[Epikureerna angriper vetenskaperna ...] därför att de därigenom tror sig kunna dölja sin egen brist på *paideia*. Epikuros avslöjas ju som okunnig i flera sammanhang och kunde inte ens uttrycka sig korrekt i vanligt samtal.”

Han tillhör uppenbarligen lantbefolkningen, och efter eget val lever han dessutom ett mera primitivt liv än de flesta bland dem. Likväl är hans attiska felfri.

Det förefaller helt säkert att utbildning betraktades som nödvändig för den som ville skaffa sig förmåga att tala korrekt grekiska och att stadslivet bidrog mer än ett liv på landet till förvärvandet av språklig kompetens. Men i det här fallet är det en kringstrykande lantarbetare utan någon skolgång bakom sig som besitter en språkförmåga som är tillräcklig för att göra intryck på en av tidens ledande athenska sofisterna. Om Aristeides förtjänar tilltro, när han hävdar att attiskan är det gemensamma språket för alla människor i den kända världen, inklusive samhällets lägre skikt, var Agathion inte ett unikt fall. Enligt Aristeides var detta exakt vad man kunde vänta sig av bonddrängar, fiskare och andra arbetare över hela världen. Aristeides och hans kolleger hävdade att attiskan var ett universellt kommunikationsmedel. Attiska var enligt deras uppfattning inte bara de bildade urbana eliternas språk; även en enkel man från landet som Agathion talade samma språk, och hans av Herodes omvittnade färdighet blir en bekräftelse av Aristeides påstående.

Den athenska "mellanbygden" (Μεσογεία), som Agathion talar om, var — och är fortfarande — benämningen på det bördiga, bara svagt kuperade område som sträcker sig från Hymettosberget österut till kusten. Området hade under 100-talet e.Kr. rykte om sig att frambringa människor som kunde tala den finaste attiskan, och den egenskapen har troligen sedan länge tillskrivits denna del av Attika. Sextus Empiricus,³⁹ som var ungefär samtida med Filostratos, citerar några rader från en komedi av Aristofanes⁴⁰ som tyder på detta. Aristofanes avsåg kanske något helt annat, när han talade om "stadens mellandialekt" i motsättning dels till det alltför urbana sättet att tala och dels till det alltför bondska,⁴¹ men Sextus tolkning innebär att verserna syftar på en distinktion mellan de olika sätten att tala i staden och på landet och en mellanform som saknade de båda andra varieteternas extrema drag och därför var mera behaglig för örat; denna mellanform kan av Sextus och hans samtida ha ansetts vara geografiskt

39. Sextus Empiricus, *Adv. grammaticos* 228 οὐχ ἡ αὐτὴ μὲν τῶν κατὰ τὴν ἀγροικίαν ἢ αὐτὴ δὲ τῶν ἐν ἄστει διατριβόντων, παρὸ καὶ ὁ κωμικὸς λέγει Ἀριστοφάνης· "διάλεκτον ἔχοντα μέσην πόλεως, οὐτ' ἀστείαν ὑποθηλυτέραν οὐτ' ἀνελεύθερον ὑπαγροικότεραν" "[grammatikerna gör gällande att det attiska språkbruket] inte är detsamma hos lantbefolkningen som hos folket i staden; det är anledningen till att komediförfattaren Aristofanes säger: 'med stadens mellandialekt, varken urban och alltför kvinnlig eller oförfinad och alltför bondska'"

40. Aristophanes, frg. 706 Kassel–Austin (685 Kock).

41. Jfr Blanks kommentar *ad loc.* (Sextus Empiricus, *Against the Grammarians (Adversus mathematicos I)*). Translated with an introduction and commentary by D.L. Blank, Oxford 1998).

begränsad till *Mesogeia* och invånarna där. På ett annat ställe i *Sofisternas liv* implikerar Filostratos att språkformen i denna region var överlägsen andra former av attiska. Han berömmar nämligen den romerske sofisten Claudius Aelianus för att han hade lyckats lära sig grekiska till samma nivå av perfektion som athenarna i *Mesogeia*.⁴² Den varietetet av dialekten ansågs helt klart vara den förnämsta, och det är på denna uppfattning som Agathions svar till Herodes bygger.

Ett tredje sätt att förklara språkförändring, som Agathion tar upp i sitt svar och som han dessutom påstår vara det relevanta i sammanhanget, är påverkan från andra språk: De brister som förekommer i den attiska som invånarna i staden Athen talar tillskrivs det fördärvliga inflytandet från de ungdomar som kommit dit från olika delar av världen. Andra språks påverkan är ett mycket vanligt sätt att förklara språkförändring under antiken, och detta förblir en vida accepterad förklaringsstrategi långt fram i tiden, ända till dess att den historiska språkvetenskapen etablerades på 1800-talet. Ett sentida exempel på en språkvetenskapsman som försökte förklara de förändringar som grekiska språket hade undergått enbart som en följd av påverkan från andra språk är svensken Matthias Norberg, professor i österländska språk och grekiska vid Lunds universitet 1780–1820.⁴³ Innan han tillträdde professuren hade han under ett års tid vistats i Konstantinopel, och där hade han skaffat sig förstahandskunskaper om den samtida grekiskan genom kontakter med greker på stället; sådana kunskaper var inte vanliga bland hans professorskolleger vid andra västeuropeiska universitet vid den här tiden. Norberg var övertygad om att språk inte förändras annat än som ett resultat av någon form av främmande inflytande. Den varietet av grekiska som han hade stiftat bekantskap med i det samtida Konstantinopel var enligt hans mening i alla avseenden, inklusive uttalet, identisk med det klassiska språket, under förutsättning att man lyckades identifiera och rensa bort alla spår av detta främmande inflytande. Han utvecklar en beundransvärd, om också helt missriktad, uppfinningsriktighet i sina försök att förklara — eller bortförklara — alla avvikelser mellan den klassiska och samtida grekiskan som resultat av påverkan från andra språk, främst turkiska. Samma oviljighet att acceptera språkets förändring som något naturligt och oundvikligt ligger

42. Philostratus, *Vitae sophistarum* 2.624.5–9 Αἰλιανὸς δὲ Ῥωμαῖος μὲν ἦν, ἠττίκιζε δέ, ὡς περ οἱ ἐν τῇ μεσογειᾷ Ἀθηναῖοι. ἐπαίνου μοι δοκεῖ ἄξιός ὁ ἀνὴρ οὗτος, πρῶτον μὲν, ἐπειδὴ καθαρὰν φωνὴν ἐξεπόνθησε πόλιν οἰκῶν ἑτέρα φωνῇ χρωμένην “Aelianus var romare men talade attiska som athenarna i *Mesogeia*. Denne man förtjänar lovord, menar jag, främst därför att han gjorde sitt tal rent, trots sin hemort i en stad där ett annat språk brukades.”

43. Jfr Jerker Blomqvist, “Matthias Norberg and the Modern Greek Language”, i: Vassilios Sabatakakis & Peter Vejleskov (red.), *Filia. Studies in Honour of Bo-Lennart Eklund*, Lund 2005, s. 41–74.

bakom många nutida grekers bergfasta övertygelse om att den klassiska grekiskan uttalades exakt som deras eget nutida modersmål.

När det gällde sin samtids attiska menade Agathion att han med stor precision kunde peka ut det främmande inflytande som hade varit orsak till den försämrade språkbehärsningen hos invånarna i staden Athen. De pontiska, thrakiska och andra yngre personer som han talar om är rimligen de studenter som flockades till Athen och hyrde in sig i athenarnas hus.⁴⁴ Kan detta vara en riktig förklaring? Kunde de främlingar — studenter och andra — som under begränsade tidsperioder vistades i Athen utöva ett märkbart inflytande på det språk som athenarna själva talade? Frågan är inte särskilt relevant för oss, eftersom vi tror oss veta att den primära orsaken till de skillnader som hade uppstått under de femhundra år som förflutit sedan normen för den klassiska grekiskan etablerades helt enkelt var språkets naturliga förändring över tid; främlingars närvaro i Athen var inte den avgörande faktorn. Däremot kan frågan anses ha en viss relevans om den formuleras på ett något annorlunda sätt: Om det förelåg en skillnad mellan stadens och landsbygdens språk och om en man från landet som Agathion talade en grekiska som var mera lik den klassiska attiskan än vad stadsbornas språk var, kan då främlingarnas närvaro i staden tänkas ha bidragit till att denna skillnad har uppkommit? Den frågan kan inte omedelbart besvaras med ett kategoriskt nej. Å andra sidan går det inte heller att finna ovedersägliga bevis som kan motivera ett positivt svar. Men vi kan våga dra en parallell med nutida smärre städer där ett anrikt universitet har en dominerande roll i stadslivet och där studenterna och deras lärare utgör en betydande andel av invånarna — Lund, Greifswald och Tartu är tänkbara exempel i vårt närområde. På sådana orter har studenterna ett märkbart inflytande på de flesta områden av stadens liv, däribland det talade språket. Det ligger

44. I Loebeditionen av *Vitae sophistarum* (Philostratus and Eunapius, *The Lives of the Sophists*. With an English translation by Wilmer Cave Wright, Cambridge, Mass. & London 1921) översätts orden *οἱ μὲν γὰρ ἐν τῷ ἄστει Ἀθηναῖοι μισθοῦ δεχόμενοι Θράκια καὶ Ποντικὰ μειράκια* i Agathions yttrande med “the Athenians in the city admit as hirelings youths ... from Thrace and the Pontus”, vilket implicerar att de omtalade ungdomarna kom till Athen för att anställas som avlönade tjänare i de athenska stadshushållen. Denna tolkning accepteras också av Gray i den i not 36 ovan citerade artikeln, men den håller inte. Den verbform, *δεχόμενοι*, som Agathion använder, talar mot tolkningen. När *δέχομαι* till objekt har ett ord som betecknar en person, handlar det om att vänligt ta emot en gäst etc., inte om att leja tjänstefolk eller köpa slavar. Ungdomarna från Thrakien och Pontos är alltså “paying guests” (*μισθός* kan avse ’hyresbelopp’). Agathion talade rimligen om de studenter som kom till Athen för att studera och som blev inackorderade hos athenare i staden. Denna tolkning av passagen har ursprungligen föreslagits av Karin Blomqvist.

inget orimligt i antagandet att förhållandena i 100-talets Athen i detta avseende kan ha liknat dem i en liten nutida europeisk universitetsstad.

Dialekter och standardspråk

I Suweida-Dionysias i imperiets östra utkant fanns det de som talade med "attisk mun", bland dem som levde i samhällets periferi i det inre av Attika fann sofisten någon att beundra för hans behärskning av den korrekta grekiskan. Detta tycks bekräfta Aristides påstående att attiskan hade blivit ett språk för hela världen och för alla samhällsklasser. Men kanske var både den syriske sofisten Proklos och den attiske lantbon Agathion undantag. När hans hemstad fann anledning att i en äreinskrift framhålla Proklos behärskning av attiskan som en särskild förtjänst, bör den ha varit något anmärkningsvärt, något som saknades hos majoriteten av hans landsmän, och Herodes fråga till Agathion visar att Agathions språkbehärskning kom som något oväntat för Herodes. Inom vardagsspråket förekom rimligen ett stort antal lokala avvikelser i det enorma område där grekiska talades, och den helt regelrätta attiskan, som atticisterna drömde om att införa, behärskades bara av en fåtalig, högutbildad elit. De övriga språkbrukarna strävade bara i mera formella sammanhang efter att följa den atticistiska normen, och de lyckades med det i varierande grad.

Även de författare som inte helt levde upp till atticisternas krav på språklig purism, skrev dock hela tiden en grekiska som i dialektalt avseende måste klassificeras som attiska. Skriftspråksnormen byggde på Athens dialekt från början av 300-talet f.Kr. När denna språkform bredde ut sig och blev alla grekisktalandes koiné, försvann stegvis alla de andra dialekterna, som hade använts som lokala umgänges- och förvaltningspråk. Detta avspeglar sig tydligt i språkbruket i de inskrifter som politiska organ i de grekiska städerna har lämnat efter sig under hellenistisk tid; i dem ersätts de lokala dialekterna så småningom av den attiska koinén. Av de övriga dialekterna levde några kvar som litteraturspråk inom bestämda genrer; på 100-talet kunde t.ex. kejsar Hadrianus litterata hovdamer skriva dikter på samma aioliska dialekt som Sapfo 700 år tidigare. Vid samma tid gjordes också ett försök att återinföra den samtida, lokala dialekten som förvaltningspråk i Lakonien, men detta försök blev kortlivat.

Vissa drag i denna "nylakonska" dialekt har dock bevarats intill våra dagar i den säregna tsakoniska dialekten, som talas i ett område på östra Peloponnesos. Spår av antik dorisk dialekt fanns också i den grekiska som talades — och möjligen på sina ställen fortfarande talas — i Syditalien. För övrigt har de nygrekiska dialekterna, av

vilka somliga kraftigt avviker från standardspråket, inte utvecklats ur antika dialekter som talats inom samma geografiska områden; den nutida dialektkartans gränser sammanfaller inte med den antikas. Istället verkar koinén ha ersatt de lokala dialekterna nära nog överallt, och det är från denna gemensamma, på attiskan baserade språkform som de nutida dialekterna har utvecklat sig, sedan den antika språkgemenskapen splittrats av politiska och geografiska gränser. Det var förmodligen en komplicerad process, vars detaljer till största delen är okända för oss, men förutsättningen för uppkomsten av den nutida grekiskans varierande former, både dialekterna och de officiella standardspråken, var den situation som rådde under 100-talet e.Kr. och som Aristeides åsyftade, när han fastslog att det var Athen som hade skänkt hela världen dess gemensamma språk.